

MUZEJI NEEVROPSKIH KULTUR - RAZMISLEK O MEJAH¹

Ralf Čeplak

S tem, ko se bližamo magični številki 2000, oziroma bomo vsak hip stopili v tretje tisočletje našega štetja, želimo povsod potegniti črto pod našim dosedanjim delom - tudi v muzejih. Želimo se ozreti nazaj, oziroma ugotoviti, kje pravzaprav smo, in seveda začrtati nove smernice v prihodnost. Kot pravi Harrie M. Leyten², čez dobrih sedem let bomo lahko govorili o predmetih, ki jih zbiramo, da smo jih zbrali v prejšnjem stoletju oz. tisočletju. To bo dalo poleg starih tudi sodobnim zbirkam arhaični čar, morda bo prevladovala asociacija ob pojmu MUZEJ, da je to nekaj starega, zelo starega, kljub temu, da se še posebej v muzejih neevropskih kultur³ v Evropi trudimo konceptualno in kontekstualno stvari spreminjati, spreminjati iz starega v sodobno.

Pomembno je dvoje vprašanj: ali naj muzeji neevropskih kultur zbirajo predmete t.i. neevropskih kultur (ki jih zbirajo tja od 18., največ pa od 19. in 20. stoletja) in se ob tem ne poskušajo kvalitativno spreminjati oz. vplivati na svoj razvoj in ostajati iz današnje, še bolj pa iz perspektive po letu 2000 zastareli, ali pa morajo prav tovrstni muzeji (ki imajo celo vrsto zelo pomembnih nalog, o katerih bomo govorili pozneje) konec koncev le v korak s časom, in bo moč tudi s perspektive po letu 2000 o njih govoriti kot o sodobnih, družbeno relevantnih inštitucijah.

Naslov referata sem si sposodil pri naslovu oz. motu ICOM-ove 16. generalne konference v Quebecu. Zdi se mi, da odlično ponazarja situacijo, v kateri smo, oz. s katero se soočamo. Čas nas sili, da razmislimo o mejah, ki determinirajo naše delo, o mejah, znotraj katerih se gibljemo, o mejah, ki jih velja preseči in stopiti neobremenjeno v novo ero, morda tudi s pomočjo sanj o utopiji.

Muzeji neevropskih kultur so nastali v Evropi. Kot pravi Hans Fischer⁴, tovrstni

1 Parafraziran slogan 16. generalne konference ICOM-a v Quebecu, september 1992.

2 Harrie M. Leyten, *Das Voelkerkundemuseum - Museum der Vergangenheit oder Zukunft? Ziele und Aufgaben des Museums fuer Voelkerkunde. Die Zukunft des Voelkerkundemuseums*; herausgegeben von Juergen Zwernemann. Muenster und Hamburg 1991.

3 Po svetu vlada neenotnost pri uporabi pojmov Etnografski muzej, Muzej neevropskih kultur. Večinoma gre za dva osnovna tipa etnografskih muzejev: 1. muzeji lastne nacionalne "ljudske kulture", kar pomeni pretežno kulturne identitete kmečkega sloja (oz. podeželja) 19.stoletja (ko so se v Evropi formirali narodi) in 2. bivši kolonialni muzeji, ki so se ali pa se še transformirajo v muzeje neevropskih - izvenevropskih kultur, ki prikazujejo kulture izven Evrope (praviloma samo predindustrijske aspekte) z evropocentričnega zornega kota. Nemci imajo najjasnejše izraze - "Volkskunde Museum" in "Voelkerkunde museum".

4 Hans Fischer, *ibidem*.

muzeji niso bili le produkt kolonializma, ampak so se razvili tako kot ostali muzeji iz t.i. »Kabinetov nenavadnih predmetov« (»Chambers of curiosity«) plemstva, ki je te prostore konec 18. in v 19. stoletju odprlo za javnost - v tistem času predvsem meščanstvu. Seveda pa je kolonializem v veliki meri pospešil nastajanje muzejev neevropskih kultur. Pravzaprav lahko vlečemo paralelo med nastajanjem oz. razvojem etnološke znanosti ter etnografskih muzejev. Zanimivo se je ozreti že samo na imena muzejev neevropskih kultur. V Londonu Museum of Mankind, v Parizu Musee del Homme, v Lizboni Etnografski muzej, v nemško govorečem prostoru se imenuje velika večina Museum fuer Voelkerkunde, razen bremenski Uebersee museum, pa v Amsterdamu Tropenmuseum, v Pragi Naprstkov muzej ameriških, afriških in azijskih kultur, v Budimpešti Etnografski muzej in nenazadnje v Ljubljani oz. Goričanah Muzej neevropskih kultur, kot oddelek Slovenskega etnografskega muzeja.

Podobno, kot velja terminološka zmeda pri poimenovanju etnologije (etnografija, kulturna antropologija, socialna zgodovina /social history/ itn.), velja zmeda tudi pri poimenovanju muzejev, o katerih govorimo. Seveda je na to vplival razvoj znanosti in vplivi, ki so bili od dežele do dežele različni. Ponekod prikazujejo etnografski muzeji lastno nacionalno kulturo in t.i. tuje kulture, drugod spet, in lahko bi rekli, da po večini, pa so to ločene inštitucije. Muzeji neevropskih kultur so nastajali predvsem iz zanimanja za tuje kulture, muzeji lastne, nacionalne kulture pa iz zanimanja za lastno, nacionalno kulturo, seveda pa so bili oboji marsikdaj medij politične propagande ali celo manipulacij. Kot pravi Neil Postman, je »vsak muzej politični muzej«⁵. Le da se ponekod zavedajo tega bolj, drugod pa manj. Zanimivo je, da se politične strukture v novonastalih državah Evrope (govorim iz lastne izkušnje) tega zelo slabo zavedajo. Opazna pa je tudi konceptualna sprememba nekaterih muzejev lastne ali tujih kultur, ki postajajo vse bolj muzeji civilizacije. Kanada ima tri muzeje civilizacije, pa tudi Museon v Haagu na Nizozemskem, pa še kakšnega bi morda lahko šteli mednje.

Vsaka doba ima svoje značilnosti. Za konec 20. stoletja lahko rečemo, da se vzporedno odvijajo procesi integracije (združena Evropa) in dezintegracije oz. osamosvajanja narodov znotraj rigidnih in okostenelih držav. Vse te procese pa povezuje proces globalizacije, ki je pravzaprav posledica nove informacijske ere, kot bi rekel Alvin Toffler⁶ - tretjega vala. Jasno je, da ti procesi na Zemlji ne potekajo po neki premi črti, temveč se odvijajo sočasno in vplivajo v marsičem drug na drugega. Gre za predindustrijsko, industrijsko in postindustrijsko družbo. Še nikoli niso obstajale tako velike razlike med posameznimi deželami sveta, po drugi strani pa svet še nikoli ni bil tako povezan oz. prepleten. Če pogledamo samo azijske države, kjer obstajajo izraziti ekstremi kot npr. na eni strani Japonska ali Singapur, na drugi pa Laos ali Kampučija, da ne govorimo o drugih. Tudi Kitajska ali Indija predstavljata paletu vseh možnih civilizacijskih oblik znotraj ene države - od nomadov pa do urbaniziranih oblik življenja ali od preprostih rokodelcev do visoko specializiranih strokovnjakov, ki se ukvarjajo z lansiranjem satelitov. Morda so še najmanjše razlike, oz. je večja homogenost v Evropi oz. razvitem zahodnem svetu kamor štejemo tudi Avstralijo, Novo Zelandijo, Kanado in ZDA.

5 Neil Postman, Extention of the museum concept. Museums : Generators of Culture, ICOM'89, The Hague 1989.

6 Alvin Toffler, Treci talas (The third wave), Beograd 1983.

Muzeji neevropskih kultur so se razvili, kot smo že omenili, iz »Chambers of curiosity«, kjer so bili zbrani najrazličnejši eksotični oz. zahodnim očem nenavadni predmeti. S kolonializmom oz. nastajanjem večjih samostojnih muzejev neevropskih kultur pa so začeli sistematično zbirati in razstavljati tudi t.i. umetnost neevropskih ljudstev, npr. afriške maske, perzijske preproge, indonezijske batike, kitajski porcelan in podobno. Muzeji so postali zrcalo umetniških dosežkov ljudstev, na katera so na zahodu sprva gledali izrazito podcenjevalno oz. zviška. Sčasoma se je oblikoval tudi trg z umetninami neevropskih kultur, ki je povzročil pravo opustošenje v deželah, od koder so umetnine izvirale. V drugi polovici 20. stoletja (deloma pa ponekod tudi že prej) pa so začeli tudi z masovno proizvodnjo t.i. umetnin ali starin. To je potekalo vzporedno s povpraševanjem po tovrstnih predmetih na tujih trgih in z masovnim turizmom. V Afriki so začele cele vasi izdelovati enake maske, ki so imele nekoč simbolne ali religiozne ali ritualne pomen, na zahodu pa so postale kos pohištva oz. suvenir. Velika večina predmetov, ki so jih zbirali v muzejih neevropskih kultur v 19. pa tudi še v začetku 20. stoletja, je imelo neko vsebino, metafizično gledano neko notranjo energijo. Od tod tudi velik poudarek na »originalnosti« predmetov pri zahodnih strokovnjakih.

Zanimivo je diametralno nasprotno gledanje zahodnih strokovnjakov na vprašanje »originalnosti« od tovrstnih pogledov v nekaterih azijskih deželah. Nam, na zahodu, je pomembno, da je predmet originalen, unikatni; da je znan avtor, ki ga je izdelal; da je znana provinienca in starost predmeta; marsikje na vzhodu pa si s tem sploh ne belijo glave, ampak so za njih pomembni energija, duh, notranjost. Če predmet propade, naredijo nov predmet in vanj prenesejo duha - energijo. Muzeji, pa tudi konservatorstvo in restavracijsko delo je izrazito proizvod zahodne materialistične civilizacije, ki daje tako velik poudarek »originalnim« predmetom. Že klimatski pogoji onemogočajo (oz. so onemogočali vse do 20. stoletja, ko so iznašli klimatske naprave) dobršnjemu delu neevropskih kultur, da hranijo predmete »trajno«. Angkor Vat v Kampučiji je enostavno prerasel pragozd, vse do intervencije pod okriljem UNESCO, ki ga smatra kot del svetovne kulturne dediščine. Po drugi strani pa so v Abegg Stiftung v Riggisbergu v Švici, svetovno znanem inštitutu za restavriranje tekstila, oktobra 1992 prikazali na svoji razstavi dragocenih starih tekstilov tekstil iz 14. stoletja, sestavljen iz dvajsetih komaj ohranjenih koščkov, ki jih hrani danes šest muzejev. Tekstil je bil komaj ohranjen, za restavriranje so porabili ogromno denarja in časa, razstavljen je bil dober mesec, sedaj pa počiva vseh dvajset koščkov v »blaženem muzejskem miru« v svojih šestih domovih. Človek se vpraša o smislu in nesmislu takšnega početja.

Očitno gre za velike razlike v pojmovanju vrednosti predmeta na zahodu in drugje po svetu. Na zahodu, ki je nedvomno materialno bogatejši, si lahko marsikateri muzej privoščijo ustrezne naprave za mikroklimo, imajo ustrezne depoje in razstavne prostore. Drugje po svetu, tudi v bivših socialističnih deželah pa imajo sicer bogate muzeje (s tem mislim predvsem na število predmetov pa tudi na vrednost predmetov v zahodnem pomenu), depoji in razstavni prostori pa so popolnoma neustrezni. Temu botruje pomanjkanje sredstev, dostikrat pa tudi malomarnost in nezainteresiranost ali celo neodgovornost. Tako sem pred nekaj leti obiskal galerijo v Guangzhou-u na Kitajskem, kjer je deževalo po razstavljenih slikah, na Ptuj v Sloveniji je toplotna inverzija v enem dnevu poskočila z -15 na +18 stopinj Celzija in kondenz je dobesedno zvil vse razstavljene slike, v praški narodni galeriji so slike plesnele, da ne govorimo o stanju v muzejih in galerijah v bivših sovjetskih republikah.

Razlike niso le v različnem pojmovanju ter ravnanju s predmeti v muzejih, ampak tudi v pojmovanju muzejev kot takih.

Christina Kreps⁷ je raziskovala indonezijske muzeje oz. odraz evropocentričnega muzejskega modela oz. koncepta na teh muzejih, oz. kako se muzeji pravzaprav vklapljujejo v lokalni kulturni kontekst. Glavni poudarek raziskave je bil na tem, kako sprejema muzej lokalna sredina ter njegov vpliv na življenje ljudi. Kot pravi C.Kreps »Ni trajalo dolgo, da sem odkrila, da je muzej v očeh domačinov tuja ustanova. Razen naključnih turistov, gostujočih državnih uradnikov in šolskih skupin, ki obišejo muzej na svojih letnih ekskurzijah, obišejo muzej le redki. Presenetilo me je, da mnogi domačini sploh niso vedeli, da muzej obstaja. Za nekatere je bil muzej le še ena državna stavba in njegov namen in funkcija sta ostala neznana. Večini domačinov je ostal muzej nerazumljiv.« Nadalje je analizirala muzejsko delo in ugotovila, da bi morali muzeološke metode prilagoditi lokalnemu kulturnemu kontekstu, oz. še boljše bi bilo, če bi jih razvili v skupnosti sami. Žal se to le redkeje dogaja. Kot dobro vemo, so dežele t.i. »tretjega sveta« ob »osamosvojitvi« prevzele ne le zahodne politične modele temveč tudi kulturne modele, v kolikor jim jih niso vsilili že prej. Večinoma se je oblikovala domača politična elita, kulturna elita itn., ki diktira oz. oblikuje politiko, kulturno politiko. Le-ta večinoma vsiljuje modele, ki ne izvirajo iz lokalnega kulturnega konteksta, temveč izvirajo drugje. Tako so muzeji dostikrat sami sebi namen, lahko bi rekli, da so absurdni. Še posebej je to opazno v gospodarsko nerazvitih deželah, ki so pravzaprav že same po sebi muzej, kar tudi privlači množice zahodnih turistov. Tako izkušnjo sem doživel v Pokhari v Nepalju, kamor prihajajo vsako leto tisoči turistov, muzej, ki prikazuje lokalne kulture, pa bolj ali manj sameva. Domačini nimajo interesa zanj, tujcem pa pomeni sprehod po ulicah sprehod po muzeju, ki je živ v najboljšem pomenu besede. V teh deželah imajo pravzaprav funkcijo muzeja kraji z vsem življenjem, ki se v njih odvija (kot zahodni turist imaš občutek, da si se preselil za nekaj stoletij v preteklost) in pa pomembni spomeniki (arhitekturni, zgodovinski, templji in drugi sakralni objekti). Le-ti imajo velik obisk, tako domačega kot tudi tujega. Ob analiziranju kulturnega konteksta in muzeja v neevropskih deželah pa ne gre spregledati tudi muzeoloških aspektov, ki so prav tako del zahodnega kulturnega konteksta. Muzej zbira, selekcionira, konservira, dokumentira, varuje in komunicira muzejske predmete (na zahodu so muzealijam pridruženi še drugi mediji kot video, film, fotografije, zvok, računalniki itn.). Če pomislimo, da imajo dežele t.i. tretjega sveta bistveno nižji življenjski standard kot zahodne dežele, ni čudno, da si enostavno ne morejo privoščiti vse potrebne ali željene muzejske infrastrukture. Tako so muzeji v neevropskih deželah (izvzete so razvite zahodne dežele) opremljeni le s klasično, elementarno muzejsko opremo. Življenjski standard pa prav gotovo vpliva tudi na izrabo prostega časa, na kulturne aktivnosti, na izobraževanje, kar bi vse sicer lahko nudil muzej. Nizek življenjski standard ne omogoča prostega časa; če pa ga že imajo, ga ljudje rajši izkoristijo za počitek ali za druženje s sorodniki in prijatelji; kulturne aktivnosti nadomeščajo religiozne aktivnosti ali šege in navade; glede izobraževanja pa - ponavadi je tudi le najbolj nujno, saj je v t.i. deželah tretjega in četrtega sveta še vedno večina ljudi nepismenih.

Pri muzejih v neevropskih deželah smo se pomudili malo dlje, da bi osvetlili relativnost kulturnega konteksta, ki je temeljnega pomena pri koncipiranju adekvatnega,

⁷ Christina Kreps, The Eurocentric museum model in the Non-European World (unpublished paper, prepared for the 16th General Conference of the International Council of Museums, 19 - 26 September 1992, Quebec City, Canada.

družbeno relevantnega in angažiranega muzeja neevropskih kultur.

V zadnjih desetih, petnajstih letih je prišlo do pomembnih konceptualnih sprememb pri nekaterih muzejih neevropskih kultur v Evropi. Iz evolucionistično in pozitivistično koncipiranih zbirk so prerasli v sodobne, holistično zasnovane kulturne centre za osveščanje ljudi. Kot primer naj navedem le Tropenmuseum v Amsterdamu, Museum of Mankind v Londonu, Uebersee museum v Bremnu. Vendar so žal ti muzeji še vedno prej izjeme kot pravilo. Ob koncu 70-ih let so se delavci omenjenih muzejev začeli čedalje bolj zavedati, da prikazujejo neevropske kulture statično, ahistorično, včasih tudi izredno dolgočasno. V deželah Afrike, Azije, Oceanije, da ne govorimo o Severni in Južni Ameriki in Avstraliji so se od preloma iz 19. v 20. stoletje pa do danes dogajale ogromne spremembe. V zakotne afriške in tudi druge vasi je prodrli tranzistor, prodrli so trgovci, misionarji, graditelji cest itn. Te dežele so se začele industrializirati in urbanizirati. Prodrli so kulturni vplivi iz drugih dežel. Ruralne kulture so se mešale z urbanimi, nomadi in kmetje so se zgrinjali v mesta (največji slumi so prav v t.i. deželah tretjega sveta)... Čedalje bolj pereči postajajo problemi prenaseljenosti, onesnaženja zraka, morja, zemlje, devastacije gozdov, revščine, bolezni, nepismenosti, vojn itn. Seveda pa ob vseh teh problemih življenje teče dalje. Ljudje se rojevajo, se poročajo in umirajo, prepevajo in ustvarjajo v najrazličnejših poklicih, se igrajo, skratka ŽIVIJO. Vse to so t.i. muzeji neevropskih kultur kar nekako spregledali, oz. so s svojimi razstavami obstali tam nekje na prelomu 19. v 20. stoletje. S tem so se obnašali hinavsko ne le do obiskovalcev (ki so jim kazali izkrivljeno podobo neevropskih kultur), ampak še posebej do ljudi iz neevropskih dežel. Še danes ima lahko obiskovalec, ki obiše marsikateri muzej neevropskih kultur občutek, da živijo domačini »način življenja divjakov« in na ta način se ustvarjajo plodna tla za ksenofobijo in rasizem. Ljudje so sicer danes o marsičem obveščeni preko medijev, vendar tudi mediji marsikdaj izkrivljajo podobo, enostransko posplošujejo ali celo politično manipulirajo. Seveda ni lahko ustvariti sodobnega muzeja neevropskih kultur. Ni lahko predstaviti objektivno in odgovorno življenje ljudi drugačnih kultur z vsemi problemi in dosežki. Potrebno je ogromno znanja, potrebno je biti v stiku s kulturo, deželo, ljudmi, o katerih je govora v muzeju, potrebno je dobro poznati muzejsko govorico, da na ljudem prijazen način poveš objektivno resnico.

Naj ponovimo, kje vidimo ključni pomen muzejev neevropskih kultur v kontekstu napredka zemeljske civilizacije in prehoda iz drugega v tretje tisočletje:

1. da objektivno prikažejo Evropejcem oz. pripadnikom »zahodne civilizacije« neevropske kulture - njihove probleme in bogastvo, raznolikost in tradicijo;
2. da senzibilizirajo obiskovalce, ki so povečini Evropejci oz. pripadniki »zahodne civilizacije«, da obstajajo poleg evropske še številne druge kulture, z drugačnimi normami, drugačnim razvojem in drugačnimi gledanji; a šele vsi skupaj tvorimo človeštvo.

In končni cilj: spoštovanje in toleriranje tujega, drugačnega!